

Sosiale indikatorer 1980-1994:

Hva skjer med velferdsutviklingen?

1980-årene var preget av tildels store sosiale endringer. Det ble enda vanligere å skilles, og flere og flere valgte å være samboende. Arbeidsledigheten økte relativt kraftig, mens bostandarden bedret seg. Flere og flere ungdommer tok høyere utdanning. 1990-årene kom med noen positive utviklingstrekk: Veksten i kriminalitet og selvmordstilfeller har blitt moderert, folk har fått høyere disponibel inntekt og arbeidsledigheten vokser ikke så mye som før.

Sosiale indikatorer har som mål å tallfeste utviklingen ved ulike sider av befolkningens levekår og livsstil. Ideelt sett skal de gi en samlet og konsentrert oversikt over samfunnsutviklingen. Statistikk av denne typen kan ikke fange opp alt, og representerer nødvendigvis et utvalg som framhever visse sider ved samfunnsutviklingen på bekostning av andre. Det har vært en målsetting å dekke flest mulige samfunnsområder, selv om utvalget er begrenset til om lag 40 indikatorer. Et annet viktig kriterium for valg har vært at indikatorene finnes for flere tidspunkter. Det er 1980-årene som i første rekke kommenteres, men 1990-årene er også representert med opptil fire år for de fleste indikatorer.

OVERSIKT

Store sosiale endringer på 1980-tallet

Indikatoroversikten gir på flere områder inntrykk av et turbulent tiår, med tildels store sosiale endringer. 1980-tallet var for eksempel tiåret med betydelige endringer i familiemønsteret (sterk økning i antall skilsmisser og samboerforhold), på arbeidsmarkedet (blant annet nesten 50 prosent flere småbarnsmødre i arbeidsstyrken) og i andelen av ungdomskullene som var under utdanning.

Hva med 1990-tallet?

En tredel av 1990-tallet begynner nå å bli fortid. På noen områder markerer tidsrommet rundt tiårsskiftet en ny utvikling: Folks disponible inntekt har gått betraktelig opp, 1980-årenes boutgifter viser nå stabilitet, ja til og med nedgang, etter en lang periode med vekst. Aborttallene har begynt å gå nedover igjen og fruktbarhetsoppgangen i store deler av 1980-årene er blitt avløst av nedgang. Dessuten

har andelen av befolkningen som er uføretrygdet gått ned, mens den kraftige økningen av sosialhjelpsklienter er avløst av stabilitet siden 1991.

Svært mye av utviklingstendensene fra 1980-årene fortsetter også inn i 1990-årene. Familiemønsteret har ikke endret seg når en ser på våre utvalgte indikatorer. Det blir f.eks. stadig flere skilsmisser, samboerforhold og enslige forsørgere. Tallet på barn som har barnehageplass øker fortsatt i takt med en vedvarende, dog mindre nå enn før, økning i yrkesaktivitet blant kvinner med små barn.

Arbeidsledigheten mest negativt...

Levekårsutredningen (NOU 1993:17) framhevet økonomiske og sosiale virkninger av problemene på arbeidsmarkedet som de viktigste negative trekk ved utviklingen i levekårene. De økte problemene på arbeidsmarkedet bidrog blant annet til den sterke veksten i sosialhjelpstilfeller og uførepensjonister på 1980-tallet, og til en svakt økende inntektsulikhet fra 1986 til 1990. Økningen i kriminalitet og selvmord er andre, entydig negative trekk ved samfunnsutviklingen de siste 10-13 årene.

...men mange har fått bedre levekår

Det er imidlertid også mange positive utviklingstrekk i befolkningens velferd. Levekårsutvalget konkluderte med at de fleste fikk bedre levekår i løpet av 1980-tallet, og viste blant annet til bedringen i bostandarden og pensjonistenes økte inntekter. Visse sider ved helsetilstanden utviklet seg positivt, blant annet ble dødeligheten redusert i løpet av tiåret, spesielt blant menn. En sterkt økende andel av ungdomskullene fikk anled-

ning til å ta høyere utdanning, selv om en del av økningen sannsynligvis har et oppbevaringspreg. Flere var kulturelt og fysisk aktive, for eksempel var antallet besøkende i teater og opera i 1992 det høyeste noensinne.

Mer likestilling på godt og vondt

Bruk av gjennomsnittstall for hele befolkningen kan åpenbart være misvisende, siden et mindretall av befolkningen utmerket godt kan ha en negativ levekårsutvikling, mens det store flertall får det bedre. Det er lagt liten vekt på ulikhet i de sosiale indikatorene som presenteres nedenfor, med unntak av målet for inntektsulikhet. Sosialt Utsyn 1993 og Levekårsutvalget analyserer utviklingen for ulike grupper. Levekårsutvalget pekte blant annet på at noen ungdomsgrupper har hatt en mer negativ levekårsutvikling enn gjennomsnittet, spesielt unge med lav utdanning. Økningen i andelen som mottar sosialhjelp, har for eksempel vært klart sterkere i aldersgruppen 20-24 år enn i den øvrige befolkning.

Et gjennomgående trekk ved utviklingen på 1980-tallet var mindre forskjeller mellom menn og kvinner på viktige samfunnsområder. Spesielt gjelder dette på arbeidsmarkedet, hvor kjønnsforskjellene i sysselsetting og arbeidstid har blitt vesentlig mindre, og i utdannings-systemet. Delvis som en konsekvens av dette, har utviklingen vært noe mer negativ for kvinner på andre områder. Kvinners helsevaner (røyking, alkoholbruk) er blitt mer lik menns, og den forventede levealder har utviklet seg mer positivt for menn enn kvinner. Økningen i andelen uførepensjonerte har vært langt sterkere blant kvinner enn blant menn.

1990-tallet: Forsiktig lysning i de mørkeste kroker

1990-årenes statistikk for kriminalitet, arbeidsledighet og selvmord kan imidlertid gi grunnlag for en forsiktig optimisme: Som vi har vært inne på, ser det ut som om økningen i arbeidsledighet og samlet kriminalitet er i ferd med å flate noe ut. Selvmordshyppigheten har dessuten ligget på et lavere nivå i samtlige av årene etter toppåret 1988. At antallet uføretrygdede går ned og sosialhjelpen ikke øker så mye som før, kan også tas med her, selv om slik nedgang både kan være uttrykk for velferdshevning og velferdsnedgang. Selv om krefttilfellene fortsetter å øke, stiger likevel levealderen fortsatt både for kvinner og menn.

Sosiale fellesskap - den største utfordringen?

I samfunnsvitenskapen brukes kriminalitet og selvmord ofte som indikatorer på sosial integrasjon, eller fellesskap. 1980-årenes økning i kriminalitet og selvmord kan betraktes som indikatorer på at menneskene i det moderne samfunnet er blitt fjernere fra hverandre, og mindre knyttet til et samfunnsmessig fellesskap. 1990-årenes mer gunstige utvikling - om enn så midlertidig - kan tyde på bedring i så måte. Arbeidsledigheten kan også betraktes som et integrasjonsproblem. Den sosiale kontakten og bekvemheten av egenverd i arbeidsfellesskapet er sannsynligvis vel så viktig for velferden som det økonomiske utbyttet.

BEFOLKNINGSUTVIKLINGEN

Økende befolkning....

Folketallet i Norge passerte 4,3 millioner ved inngangen til 1993, og det vokser fortsatt raskere enn noen gang siden tidlig på 1970-tallet. Innvandringen fra utlandet var

den høyeste registrerte, med unntak av 1987. Innvandringsoverskuddet og fødselsoverskuddet var omtrent likt. Tallet på fødte gikk litt ned, og tallet på døde var klart høyere enn foregående år.

..... men synkende fruktbarhet?

Samlet fruktbarhetstall var 1,86 i 1993 mot 1,66 på det laveste (i 1983). Samlet fruktbarhetstall betegner det gjennomsnittlige barnetall en kvinne vil ha ved slutten av sin fødedyktige periode om hun gjennomlever hele denne perioden med de aldersspesifikke fødsels-sannsynligheter fra 1993. Det ser ut til at den svake nedgangen fra de siste årene har flatet ut i 1993. Oppgangen på 1980-tallet blir av og til tatt som uttrykk for at den såkalte kohortfruktbarheten (det barnetallet en kvinne faktisk har ved slutten av sin fødedyktige periode) er økende, dvs. at dagens kvinner skulle få flere barn enn det deres noe eldre medsøstre fikk. Flere forhold taler for at dette ikke er riktig. Oppgangen i antall fødte skyldes først og fremst at en del årskull utsatte den første fødselen, og at det derfor har vært et stort etterslep å ta igjen.

Færre gifte, flere samboere og aleneboere

Tallet på inngåtte ekteskap har variert noe fra år til annet etter at den langsiktige nedgangen stoppet tidlig på 1980-tallet, men trenden er synkende. Tallet i 1993 var det nest laveste som var registrert. Det var noen flere skilte som giftet seg igjen i 1993 enn året før. Giftermåls-hyppigheten er nå svært mye lavere enn for 10-20 år siden i alle vanlige ekteskapsaldre, og tenåringsekteskap er nesten borte. Flere og flere velger å leve i samboforhold uten å inngå formelt ekteskap, men oppgangen i ugift samliv er ikke stor nok til å kompensere

for hele nedgangen i giftermåls-hyppigheten. Særlig blant de yngre er det en økende andel som lever alene. Ordningen med registrering av partnerskap trådte i kraft 1.8. 1993, og det ble registrert 158 i 1993, flest mellom menn.

En stadig økende andel av fødslene skjer utenfor ekteskap (44 prosent i 1993). Tre firedeler er barn født av samboende foreldre som ikke er gifte, mens en firedel er barn født av enslige mødre. Både som følge av flere utenomekteskapelige fødsler og av et økende antall skilte, er andelen enslige forsørgere nå steget til over 20 prosent av alle barnefamilier.

Det årlige antall skilsmisser har steget lenge, og var i 1993 10 900. Endringer i ekteskapsloven kan nok være én årsak til at oppgangen i antall skilsmisser ble spesielt stor fra 1992 til 1993. Dersom skilsmissehyppigheten fra 1993 holder seg, vil 48 prosent av ekteskapene som inngås nå, oppløses på lang sikt, mens det med hyppighetene i 1980 lå an til 30 prosent. Samboforhold oppløses langt hyppigere enn ekteskap.

Mindre flytting

Etter en viss økning utover på 1980-tallet, var det fra 1988 til 1992 en klar nedgang i antall flyttinger mellom kommunene. Tallet for 1993 var oppe igjen på 1991-nivå, kanskje som følge av en viss økning i aktiviteten på arbeidsmarkedet. Den registrerte mobiliteten er lavere enn noen gang siden registreringene startet på slutten av 1940-tallet.

Færre innvandrere fra den tredje verden

Variasjonen i befolkningstilveksten de siste årene har særlig hatt sammenheng med endringer i flyttinge-

ne til og fra utlandet. For nordmenn og andre vest-europeere har flyttingene sammenheng med arbeidsmarkedet hos oss og i nabolandene, mens det for øvrige landsstatsborgere er politiske forhold i hjemlandet, og hvordan vår innvandringspolitikk praktiseres som er avgjørende. Vi hadde en nettoinnvandring fra utlandet på hele 12 500 i 1992. Dette skyldes først og fremst at så mange har flyktet fra krigen på Balkan. Med visumplikten for bosniere fra oktober 1993 og endringer i svensk behandling av asylsøkere fra Kosovo, er denne strømmen avtatt sterkt i 1994. Nettoinnvandringen fra land i den tredje verden har sunket i fem år, og var i 1993 25 prosent av nivået fra slutten av 1980-tallet. Som følge av innvandringen og fødselsoverskudd blant utlendinger i Norge, øker antall utenlandske statsborgere sterkt, og er nå 3,8 prosent av folketallet, en fordobling på 15 år. 75 prosent av økningen i 1993 var bosniere.

Flere eldre over 80 år

Aldersstrukturen i befolkningen endrer seg langsomt, men siste året med økning i andelen eldre (over 66 år) var 1992. På grunn av de små fødselskullene fra midten av 1920-tallet og utover, vil ikke andelen gamle stige igjen på de nærmeste 10-15 årene, ikke før de store kullene født etter krigen trer inn i pensjonistenes rekker. Andelen over 80 år vil fortsatt stige noe, før også den gruppen vil få en midlertidig reduksjon.

HELSE

Økende levealder, særlig for menn..

Målt som bedring i forventet levealder, er helsetilstanden utvilsomt blitt bedre de siste 10-15 årene. Et nyfødt guttebarn i 1993 kunne reg-

ne med å bli 74,2 år, mens et tilsvarende jentebarn kunne regne med å bli 80,3 år. Økningen i levealder har vært noe sterkere for menn enn for kvinner. Forventet levealder er et uttrykk for nåtidens dødelighet, et hypotetisk mål som uttrykker hvor lenge en nyfødt kan forvente å leve, gitt de aldersspesifikke dødelighetsratene som gjelder i fødselsåret. Økningen i forventet levealder har blant annet sammenheng med at risikoen for en tidlig død er blitt klart mindre i løpet av 1980-tallet. Etter en nokså stabil spedbarnsdødelighet på 1980-tallet (i gjennomsnitt 8,1 dødsfall pr. 1 000 levendefødte), ble spedbarnsdødeligheten redusert til 5,8 i 1992 og 5,0 i 1993. Dødeligheten i andre aldersgrupper under 65 år har også gått ned. Nedgangen har vært særlig markert etter 1987. Fra 1987 til 1993 ble dødeligheten blant menn i aldersgruppen 1-64 år redusert med 17 prosent, blant kvinner var reduksjonen 7 prosent.

Den mindre positive dødelighetsutviklingen blant kvinner må blant annet ses i sammenheng med at kvinners helsevaner har blitt mer lik menns, blant annet når det gjelder røyking (se nedenfor) og alkoholbruk.

..men flere selvmord

All dødelighetsutvikling har imidlertid ikke vært like positiv. Økningen i selvmordsdødeligheten har vakt stor bekymring. I 1992 ble det registrert 616 selvmord, mot 507 i 1980. Etter 1988 har det vært en viss nedgang i selvmordstallene. I 1992 var det omtrent 100 færre selvmord enn i toppåret 1988.

Mindre sykелighet?

Dødeligheten er blitt en stadig mindre treffende indikator på utviklingen i helsetilstanden i moder-

ne samfunn. De mest utbredte sykdommene (som muskel- og skjelettlidelser) har lav dødelighet, de er sykdommer en dør med, og ikke av. Helse- og levekårsundersøkelsene tyder på at andelen av befolkningen med ulike sykdommer har endret seg lite de siste 10-15 årene. Det samme gjelder andelen med ulike former for funksjonsproblemer. Visse helseproblemer er imidlertid økende. Selv når vi tar hensyn til økningen i andelen eldre i befolkningen, har det vært en forholdsvis jevn økning i tallet på nye krefttilfeller for begge kjønn. Deler av økningen kan skyldes bedre diagnostikk og økt diagnostisk utredning blant eldre personer. Helse- og levekårsundersøkelsene kan også tyde på en viss økning i forekomsten av hudlidelser blant begge kjønn, og av muskel- og skjelettlidelser blant kvinner.

Mindre bruk av tobakk og alkohol?

Bruk av alkohol og tobakk er to av de viktigste risikofaktorene for utvikling av helseproblemer. Noe over en tredel av den voksne befolkningen var dagligrøykere i 1993 (38 prosent av mennene og 36 prosent av kvinnene). Andelen har i løpet av 1980-tallet gått svakt ned blant menn og vært nokså uendret blant kvinner. Det registrerte alkoholforbruket (liter ren alkohol pr. innbygger 15 år og eldre) gikk kraftig ned på begynnelsen av 1980-tallet. Etter en svak økning fram til 1987, ble alkoholforbruket igjen redusert. Vi må tilbake til 1960-tallet for å finne et lavere alkoholforbruk enn det som ble registrert i 1993. Det registrerte alkoholforbruket omfatter imidlertid ikke alkohol som går utenom de vanlige, "offisielle" omsetningskanaler. Det er derfor usikkert hvor reell nedgangen er. Intervjuundersøkelser, hvor en spør folk om hvor

mye de drikker, tyder på en faktisk reduksjon i alkoholforbruket på 1980-tallet. Det registrerte alkoholforbruket i Norge er lavt i internasjonal sammenheng, i 1991 det laveste i Norden.

Færre aborter på 1990-tallet

Antallet aborter pr. 1 000 kvinner i aldersgruppen 15-49 år var i 1993 lavere enn i noe år siden 1979. Tendensen til økning i aborttallene fra 1983 til 1989 ble snudd til en markert reduksjon på begynnelsen av 1990-tallet. Tallet på aborter i dag svarer til at hver kvinne vil ha i underkant av 0,5 aborter i løpet av livet.

UTDANNING

Stadig flere unge under utdanning

Den plutselige utdanningsøkningen i 1970-årene, den såkalte utdanningsekspløsjonen, har fortsatt gjennom hele 1980-tallet og inn i 1990-årene. Mens det i 1980 fremdeles var om lag en tredel av 16-18-åringene som ikke gikk i videregående skole, var andelen redusert til 12 prosent i 1993.

Andelen 19-24-åringene som studerer ved universiteter og høyskoler ble nesten tredoblet for kvinner og nær fordoblet for menn i samme tidsrom. Særlig har økningen av andelen høyskole- og universitetsstudenter skutt fart siden 1985. Nesten en firedel av alle unge i denne aldersgruppen studerte i 1993.

Flest studenter blant jentene

Gjennom hele 1980-tallet var det flere av jentene enn guttene som tok videregående utdanning. Mesteparten av denne forskjellen har jevnet seg ut de siste årene (fra 1988), og guttene har kommet opp på jentenes nivå. I 1991 var ande-

len gutter høyere enn andelen jenter.

Noen tendens til utjevning mellom kjønnene finner vi derimot ikke når vi går et trinn høyere i utdannings-systemet - til høyskole- og universitetsnivå. Utjevningen stoppet i 1981, da andelen av 16-24-årige kvinner som tok høyere utdanning, passerte andelen mannlige studenter i samme aldersgruppe. Siden har økningen i studentandelen vært langt sterkere blant kvinnene enn blant mennene. Fra 1980 til 1993 økte kvinnene nesten dobbelt så mye som mennene. Kvinnene gikk forbi mennene allerede i 1981. I motsetning til 1980, var det i 1993 flere jenter (25,8 prosent) enn gutter (20,7 prosent) som studerte i aldersgruppen 20-24 år.

Høyere utdanningsetterspørsel eller forverring av arbeidsmarkedet?

Det er mange årsaker til denne utviklingen. Dels er økningen i utdanningstilbøyeligheten et uttrykk for en langsiktig tendens til økt etterspørsel etter høyt utdannet arbeidskraft, dels har den sterke økningen etter 1988 en klar sammenheng med forverringen av situasjonen på arbeidsmarkedet (se nedenfor). Virkningene for levekårene er sannsynligvis også sammensatte og dermed vanskelig å gi en entydig vurdering av. Utdanning kan være et middel til selvrealisering, og har i mange tilfeller en positiv virkning på personlige egenskaper som selv-tillit og tro på evne til å styre eget liv. Høy utdanning minsker sjansene for arbeidsledighet seinere i yrkeskarrieren. På den annen side vil skolesystemet i noen grad fungere som et oppbevaringssted for de som heller ville vært i arbeid. Selv om det bare er de første ni årene som er obligatoriske, blir det i realiteten en 12-årig grunnskole da-

gens unge står overfor. I valget mellom å opprette flere skoleplasser eller flere arbeidsplasser for unge, har nok det offentlige satset mest på det første, da dette også ofte er det billigste alternativet.

ARBEID

Perioden fra begynnelsen av 1980-årene og fram til i dag er preget av sterke svingninger på arbeidsmarkedet. Tydeligst kan vi se dette i statistikken over endringer i arbeidsløshet. Men de vekslende konjunktorene i perioden har også medført store endringer i sysselsetting, arbeidstid og uførepensjonering.

Økt sysselsetting blant kvinner, nedgang blant menn

Fram til 1984 var det samlede antall sysselsatte tilnærmet stabilt, mens det i perioden 1984-1987 økte med om lag 160 000 personer. I løpet av perioden 1987-1993 sank sysselsettingen og lå i 1993 igjen på samme nivå som i 1985. Utviklingen har imidlertid vært ulik for kvinner og menn. En svak nedgang i andelen sysselsatte blant menn i årene 1980-1983 ble avløst av en fireårsperiode med stabil sysselsetting, hvorefter vi fikk en periode med relativt kraftig nedgang. Det siste året (fra 1992 til 1993) har nedgangen igjen stoppet opp. Den samlede nedgangen i andelen sysselsatte menn i perioden 1980-1993 er 9 prosentpoeng (fra 89,5 til 81 prosent). Blant kvinner økte sysselsettingen helt fram til 1987/1988, for deretter å stabilisere seg omtrent på 1986-nivå fram til i dag. Samlet har økningen i kvinners sysselsetting vært 9 prosentpoeng i perioden (fra 61,3 til 70,5 prosent). Mens forskjellen i andelen sysselsatte kvinner og menn var drøye 28 prosentpoeng i 1980,

var den i 1993 redusert til knapt 11 prosentpoeng.

Mot større likhet i arbeidstid mellom kvinner og menn

De sysselsatte mennene arbeider noe mindre i 1993 enn i 1980. Fram til 1990 varierte gjennomsnittlig arbeidstid pr. uke mellom 42 og 43 timer, med unntak av årene 1986 og 1988, hvor menns arbeidstid lå litt over 43 timer. I årene 1991-1993 lå arbeidstiden mellom 41 og 42 timer. For kvinner har arbeidstiden økt, og sysselsatte kvinner har i gjennomsnitt drøyt to timer lengre arbeidsuke i 1993 enn i 1980. Forskjellen i arbeidstid mellom sysselsatte kvinner og menn har dermed blitt redusert med tre timer i perioden. Arbeidstidsreformen som innebar en generell nedsettelse av arbeidstiden til 37,5 timer pr. uke i 1987, ser ikke ut til å ha hatt avgjørende betydning for gjennomsnittlig arbeidstid for verken kvinner eller menn.

Begynnelsen av 1990-årene: Ny økning i småbarnsmødres yrkesdeltaking

Den gruppen som framfor noen har økt yrkesdeltakingen de siste 10-15 år, er mødre med små barn. Fra 1980 til 1987 økte yrkesprosenten (andelen i arbeidsstyrken) blant småbarnsmødre fra 53 til 72. Fra 1987 til 1991 var nivået stabilt. Etter 1991 har vi imidlertid vært vitne til en ny økning i yrkesprosenten blant småbarnsmødre, mens situasjonen er stabil blant kvinner og menn totalt. I 1993 ligger småbarnsmødres yrkesprosent 21 prosentpoeng høyere enn i 1980 (74 prosent) og er i dag (1993) den samme som for alle menn og langt høyere enn for alle kvinner (74 mot 62 prosent). Tallene er fra arbeidskraftundersøkelsene og gjelder personer i alderen 16-74 år.

50 000 langtidsledige

Fra slutten av 1980-årene og fram til 1993 har vi vært vitne til en økning i arbeidsløsheten som er helt enestående i etterkrigstiden. Bortsett fra lavkonjunktoren i 1983-1984, da arbeidsløsheten lå på ca. 3 prosent, har andelen arbeidsløse stort sett utgjort under 2 prosent av arbeidsstyrken. Arbeidsløsheten har tradisjonelt vært markert høyere for kvinner enn for menn. Da arbeidsløsheten steg på 1980-tallet, jevnet kjønnsforskjellene seg ut, og etter 1988 har menn hatt høyere og økende arbeidsløshet i forhold til kvinner. I 1993 var 6,6 prosent av den mannlige og 5,2 prosent av den kvinnelige arbeidsstyrken uten arbeid. Hovedårsaken til forskjellene mellom kvinner og menn er at det i første rekke er mannsdominerte næringer som har blitt rammet av lavkonjunktorene rundt 1983 og etter 1987. Kvinner er i langt større grad sysselsatt i offentlig sektor; arbeidsplasser som til nå har vært skjermet mot dårlige tider. Økningen i arbeidsløshet har imidlertid vært langt svakere fra 1992 til 1993 enn den årlige økningen i den foregående femårsperioden, hhv. 0,1 og 0,8 prosentpoeng.

Når arbeidsløsheten øker, øker også andelen langtidsledige. 43 prosent av dagens arbeidsløse har vært sammenhengende uten arbeid mer enn 26 uker. Fra 1987 til 1993 økte antall arbeidssøkere uten arbeidsinntekt fra 45 000 til 127 000, mens antallet langtidsledige økte fra 6 000 til 49 000. Mens andelen uten arbeid er høyest blant de unge, er andelen langtidsledige høyest blant de eldre.

Færre nye uførepensjonister etter 1990

De økte problemene på arbeidsmarkedet mot slutten av 1980-åre-

ne avspeiles også i tallet på uførepensjonister. Fra 1980 til 1991 steg andelen av menn 16-66 år som var uførepensjonert, fra 5,8 til 7,5 prosent. Blant kvinner økte andelen fra 6,4 til 9,7 prosent. I 1991 utgjorde dette 106 000 menn og 133 000 kvinner. Antallet kvinner har i hele perioden vært høyere enn antallet menn. Dette har for en stor del sammenheng med at kvinner gjennomgående uførepensjoneres tidligere i livsløpet enn menn og dermed forblir "lenger i systemet" før overgang til alderspensjon. I perioden 1991-1993 sank antallet nye uførepensjonister relativt kraftig, noe som har bidratt til en nedgang i antallet uførepensjonister etter 1991 (til 232 000 i 1993). Utviklingen i antall uførepensjonister de aller siste årene må først og fremst ses i lys av innstramminger i regelverket for tildeling av pensjon.

INNTekt OG FORBRUK

Økende disponibel inntekt

Disponibel inntekt pr. innbygger har økt gjennom så godt som hele perioden 1980-1992, og var i 1992 nesten 90 000 kroner, eller om lag 14 000 kroner mer enn i 1980 (alt regnet i 1992-kroner). Disponibel inntekt er den samlede inntekten av arbeid, kapital og overføringer til husholdningene fratrasket direkte skatter og trygdeavgifter og renter på gjeld. Pr. innbygger økte realverdien av disponibel inntekt med 18,4 prosent i perioden. I vurderingen av denne økningen bør en trekke inn at det har vært en betydelig økning i antallet enpersonhusholdninger. Det betyr at færre nyter godt av stordriftsfordelene som knytter seg til flerpersonhusholdninger. Det meste av økningen skjedde fram til 1986. Inntekten gikk ned fra 1986 til 1987, og endret seg lite fram til 1989, men har

etter det igjen vokst betydelig, særlig fra 1991 til 1992. Veksten i den samlede inntekten var sterk fram til 1986-1987, men en samtidig sterk vekst i gjeldsrenter bidro til en mer moderat vekst i disponibel inntekt. Veksten i disponibel inntekt fra 1989 skyldes først og fremst vekst i inntekt, men en nedgang i renteutgifter har også bidratt vesentlig.

De rikeste har ikke blitt rikere

Figuren med disponibel husholdningsinntekt i laveste og høyeste desil skal vise hvordan ulikheten i fordelingen av husholdningsinntekten har utviklet seg. Husholdningene er rangert etter disponibel inntekt pr. forbruksenhet (dvs. en har forsøkt å korrigere husholdningsinntekten for forskjeller i husholdningenes størrelse og sammensetning). En har deretter regnet ut hvor stor del av den samlede inntekten husholdningene har som tilfaller den tidelen av husholdningene som har lavest slik inntekt, og tilsvarende hvor stor del av den samlede inntekten som tilfaller tidelen med høyest inntekt. I 1991 hadde tidelen med lavest disponibel inntekt pr. forbruksenhet 3,2 prosent av den samlede inntekten, mens tidelen med høyest inntekt hadde 20,5 prosent av den samlede inntekten. Hovedkonklusjonen er at ulikheten har endret seg forholdsvis lite i perioden. Det var en svak utvikling mot mindre ulikhet fram til 1988. Fra 1988 til 1989 økte ulikheten klart, og har holdt seg omtrent på dette nivået fram til 1991. Økningen i ulikhet faller i tid sammen med økningen i arbeidsløshet.

Flere sosialhjelpsklienter

Til tross for nokså små endringer i inntektsulikheten har antallet sosialhjelpsklienter økt sterkt gjennom det meste av perioden. Langt

på vei ble antallet stønadstilfeller pr. 1 000 innbyggere tredoblet i perioden 1981-1993, i 1993 var tallet 41 tilfeller pr. 1 000 innbyggere. Utgiftene til sosialhjelp har imidlertid økt langt sterkere, utgiftene var om lag syv ganger høyere i 1993 enn i 1980. Det er et komplisert årsaksmønster bak denne økningen. Det synes imidlertid klart at det er en mer langsiktig trend, den økte arbeidsledigheten på slutten av tiåret er på ingen måte den eneste forklaringen på det som har skjedd. Av mer strukturelle årsaker tror vi det er viktig å peke på økningen i antallet enslige og enslige forsørgere.

Forbruk: Mindre til mat, mer til bolig

Forbruket har gjennomgått ganske betydelige endringer i perioden, særlig fram til 1987. Andelen av forbruket som gikk til mat, gikk ned fra vel 20 prosent i 1982 til 15 prosent i 1987, der den siden synes å ha stabilisert seg. Reduksjon i matvareandelen har vært typisk for hele den perioden vi har registrert husholdningenes forbruk. Det er først og fremst et uttrykk for velstandsvekst, og ikke for at vi forbruker mindre mat. En annen langsiktig trend som fortsatte inn i 1980-tallet er økningen i utgifter til bolig, lys og brensel. Andelen av forbruket som gikk til bolig, økte fram til 1988, og har siden holdt seg på rundt 26 prosent. Utgiftene til bolig er nå den største av hovedpostene i forbruket. Det er for en stor del veksten i renteutgiftene som ligger bak veksten i boligutgiftene på 1980-tallet. Utgiftene til reiser og transport har det meste av perioden tatt rundt 20 prosent av husholdningsbudsjettet, unntaket er midten av 1980-tallet da opp til 24 prosent gikk til reiser og transport. De høye utgiftene til reiser og transport har sammenheng

med bilkjøp, og skyldes i noen grad registreringsmåten. I forbruksundersøkelsene registreres en kjøpt bil som forbruk med hele kjøpesummen, selv om husholdningen har lånt til kjøpet. Dette vil gi utslag i år med særlig høyt salg av biler.

OMSORG

Sterk utbygging av offentlig barnetilsyn

Den sterke økningen i antallet småbarnsmødre som er gått ut i yrkeslivet, har også økt behovet for barnetilsyn. Den offentlige barneomsorgen økte sterkt i omfang på 1980-tallet. Andelen barn i førskolealder med barnehageplass ble mer enn fordoblet fra 1980 til 1993. Mens dekningsprosenten var snaut 21 prosent i 1980, var den steget til nærmere 46 prosent i 1993, når en inkluderer 6-åringers skoletilbud. Økningen har skjedd til tross for en økning i andelen barn i denne aldersgruppen fra siste del av 1980-tallet (se ovenfor). Hele økningen de siste årene har skjedd i form av det som kalles heldagsplasser (oppholdstid 31 timer eller mer pr. uke). Andelen med lang oppholdstid i barnehagene (41 timer eller mer pr. uke) økte fra 27 til 59 prosent i perioden 1985-1993.

Andelen husholdninger med førskolebarn som bruker andre typer barnetilsyn enn barnehage, endret seg lite i perioden 1980 til 1991.

Bedre eldreomsorg?

Det er vanskelig å finne gode indikatorer for utviklingen innenfor eldreomsorgen. Det er imidlertid liten tvil om at ressursinnsatsen i eldreomsorgen har økt, også i forhold til økningen i antallet eldre. Indikatoren vi har valgt å bruke, er antall årsverk i hjemmetjenestene

(hjemmehjelp, hjemmesykepleie og andre tjenester, for eksempel ambulant vaktmester og administrasjon) i forhold til eldrebefolkningen. Det har vært en økning i tallet på årsverk i hjemmetjenestene pr. innbygger 67 år og eldre, men størrelsen på økningen er noe usikker på grunn av endringer i registreringsgrunnlaget. Den sterke økningen fra 1989 til 1991 skyldes i stor grad nye registreringsmåter, som i større grad enn tidligere fanger opp omfanget av "andre tjenester". Det er først og fremst innsatsen i hjemmesykepleien som har økt. Mens andelen av de eldre som var brukere av hjemmesykepleie var langt høyere i 1991 enn i 1980, ble andelen brukere av hjemmehjelp noe mindre i samme tidsrom.

Årsverksinnsatsen i institusjonsomsorgen er også blitt større, mens antallet institusjonsplasser er noe redusert i forhold til økningen i eldrebefolkningen. Den relative nedgangen i antallet institusjonsplasser har økt presset på hjemmetjenestene. Pleie- og omsorgstjenestene har dessuten fått mange nye brukere på grunn av nedbyggingen av institusjonsomsorgen i psykiatrien, og på grunn av kortere liggetider i de somatiske sykehuse- ne. Konsekvensene synes å være at pleie- og omsorgstjenestene i større grad enn tidligere har måttet prioritere de mest pleietrengende (se Sosialt Utsyn 1993).

Ansvarsreformen for psykisk utviklingshemmede innebærer at mange psykisk utviklingshemmede har flyttet fra sentralinstitusjoner til egne boliger i sine hjemstedskommuner. Tjenestetilbudet til disse omfattet i 1992 vel 6 000 årsverk, blant annet boveiledning og støttekontakttjeneste. Hjemmesykepleie og hjemmehjelp kommer i tillegg til dette (hjemmetjenester for psy-

kisk utviklingshemmede inngår ikke i figuren over årsverk i hjemmetjenestene).

KULTUR

Færre kinobesøk

Det har skjedd en vesentlig omstrukturering og markedstilpasning i kinotilbudet i løpet av de siste ti årene. Det har vært en betydelig nedgang i tallet på små privateide kinoer og en viss sentralisering og standardheving. Selv om det er blitt færre kinoer og sitteplasser på 1980-tallet, har det vært en økning i antallet forestillinger i perioden, fra 134 000 i 1980 til 185 000 i 1991. Dette kan delvis tilskrives oppblomstringen av flerkinoanlegg. Likevel har antallet besøk gått ned fra 17,5 millioner i 1980 til 10,8 millioner i 1991. Nedgangen skjedde først og fremst i første halvdel av 1980-tallet, mens besøkstallet siden slutten av tiåret har variert rundt 11-12 millioner. Denne nedgangen har skjedd selv om andelen som i løpet av et år har vært på kino, ikke har endret seg noe særlig. De synkende besøkstallene skyldes at det er blitt færre storbrukere, ikke at kinotilbudet når ut til færre. Det er særlig antallet hyppige kinobrukere blant unge som har gått ned.

Teater og opera: Økende besøkstall etter 1986

Det har vært en svak økning i antallet forestillinger ved institusjons-teatrene. Antallet teater- og operaforestillinger økte fra 5 000 i 1980 til 6 500 i 1992. Om en sammenlikner besøkstallene i 1980 og 1990 har de økt tilsvarende. Utviklingen i besøkstallene har imidlertid vært ujevn over perioden. Besøkstallene gikk ned fra vel 300 besøk pr. 1 000 innbyggere i 1981 til 260-270 besøk pr. 1 000 rundt midten av tiåret. Etter 1986 har besøks-

tallene steget jevnt til 337 besøk pr. 1 000 i 1992. Publikumsundersøkelser tyder på at økningen i besøkstallene i noen grad skyldes at teater- og operatilbudet når ut til flere.

Utlån fra bibliotek: Lavt, men økende

Også utlån fra folkebibliotekene har økt det siste tiåret. Fra et utlån pr. innbygger på 4,0 i 1980 og 1981, lå tallet på rundt 4,3 fram til 1988. I 1989 gjorde utlånstallene et hopp til 4,7 utlån pr. innbygger. Etter det har utlånet steget svakt, til 5 utlån pr. innbygger i 1993. Dette tallet er lavt sammenliknet med de andre nordiske land, i Danmark var tallet til sammenlikning vel 15 i 1989. Publikumsundersøkelser fra slutten av 1970- og 1980-tallet viser en klar økning i andelen av befolkningen som bruker folkebibliotekene.

Flere dagsaviser pr. innbygger

Antallet eksemplarer av dagsaviser pr. 1 000 innbyggere økte nokså jevnt gjennom 1980-tallet fram til 1988-1989. I 1980 var det 429 eksemplarer pr. 1 000 innbyggere, sammenliknet med 497 i 1988. Det kan være av interesse å bemerke at denne økningen skjedde ganske parallelt til økningen i antallet husholdninger. Antallet eksemplarer pr. husholdning økte forholdsvis beskjedent. Etter 1989 har antallet eksemplarer gått ned med 10 prosent til 509 eksemplarer pr. 1 000 innbyggere (inkludert Aftenpostens aftennummer) i 1993.

BOLIG, OMGIVELSER OG MILJØ

Bedring i bostandard?

To enkle indikatorer på boligstandard (hentet fra levekårsundersøkelsene) tyder på en vesentlig forbedring av boligstandarden i løpet av 1980-tallet. Den første indi-

katoren går på trangboddhet: Andelen av befolkningen 16-79 år som bor trangt ble redusert fra 16 til 8 prosent fra 1980 til 1991. Et annet mål som viser bedring i boligstandard går på hvor moderne boligen er. I løpet av samme periode er det blitt færre som bor i en bolig uten bad eller wc, eller med kalde eller fuktige rom. 10 prosent av befolkningen 16-79 år bodde i en umoderne bolig i 1991.

Mesteparten av standardforbedringen skjedde imidlertid fram til 1987.

Mer forurensning og støy i lokalmiljøet

Det er vanskelig å finne gode indikatorer som sier noe om utviklingen i lokale miljøforhold. Viktige komponenter for lokal luftforurensning er nitrogenoksider (NO_x), svoveldioksid (SO_2) og sot. Målinger av konsentrasjonen av ulike forurensende stoffer i norske byer tyder på vesentlig lavere konsentrasjoner av svoveldioksid og sot i løpet av 1980-tallet. Utslippene av nitrogenoksider økte kraftig fra 1980 til 1987, noe som hovedsakelig skyldes økt biltrafikk. Den påfølgende nedgangen skyldes blant annet mindre utslipp fra bensindrevne biler med katalysator.

Det er vanskelig å trekke slutninger fra dette til hvordan miljøbelastningene har utviklet seg for den enkelte. Det man vet, er at nitrogenoksider og svoveldioksider gir økt risiko for luftveislager. Miljøbelastningene vil blant annet avhenge av hvordan bosetningsmønstret utvikler seg, og hvor mye tid som brukes i nærmiljøet. Ifølge levekårsundersøkelsene var andelen som oppgav at de var utsatt for støy fra veitrafikk, omtrent den samme i 1991 som i 1980 (henholdsvis 14 og 13 prosent). Ande-

len som oppgav at de var utsatt for forurensning har også endret seg lite. I alt var det 18 prosent av den voksne befolkningen som i 1991 oppgav at de var utsatt for forurensning fra ulike kilder ved boligen.

KRIMINALITET

Sterk økning i registrert voldskriminalitet

Ikke sjelden er det en nær sammenheng mellom hvor gode levekårene er og utbredelsen av kriminalitet. Dette gjelder både for enkeltindivider og for ulike befolkningsgrupper. Trygghet for liv og eiendom er et viktig velferdsgode. Det har vært en sterk økning i tallet på etterforskede forbrytelser i løpet av 1980-årene, fra snaut 3 000 forbrytelser pr. 100 000 innbyggere i 1980 til nesten 5 800 i 1993. I de tre første årene av 1990-tallet har det imidlertid vært en svak nedgang i tallet på etterforskede forbrytelser, mens det fra 1992 til 1993 igjen ble registrert en økning. Tallet på etterforskede, grove voldsforbrytelser har fortsatt å øke. De grove voldsforbrytelsene økte sterkere på 1980-tallet enn i tiårene før.

Kan nedgangen i antallet etterforskede forbrytelser skyldes en opphopning av saker som ikke er ferdig etterforsket hos politiet? I en periode økte antallet anmeldte forbrytelser mer enn antallet etterforskede. Økningen i anmeldte forbrytelser har nå stoppet opp. Fra første til tredje kvartal 1993 til samme periode i 1994 ble tallet på anmeldte forbrytelser redusert med 4 000.

De fleste registrerte forbrytelser er tyverier, de utgjorde i 1993 snaut sju av ti forbrytelser.

Hvor reell er økningen?

Hva forteller økningen i den registrerte kriminaliteten om utviklingen i den reelle kriminaliteten i samfunnet? Ulike "offerundersøkelser" kan tyde på en viss økning i kriminaliteten, men økningen synes å være mindre enn det kriminalstatistikken gir inntrykk av. Størstedelen av de grove voldsforbrytelsene er sedelighetsforbrytelser (voldtekt, incest). Det er veksten i disse som står for størsteparten av veksten i de grove voldsforbrytelsene. Det er grunn til å tro at tilbøyeligheten til å anmelde slike forbrytelser har økt i de seinere årene. Offerundersøkelser viser ikke den samme sterke vekst i voldsbruken. Mens antallet etterforskede grove voldsforbrytelser ble om lag tredoblet fra 1983 til 1992, økte andelen personer i voksenalder som oppgir at de har vært utsatt for vold eller voldstrusler i løpet av ett år, fra 3,8 prosent i 1983 til 6,1 prosent i 1993 (Ukens statistikk nr. 44, 1993).

Økende frykt for vold

En av konsekvensene av den økte volden er økende frykt for å gå ute alene på bostedet. Andelen i befolkningen som er noe eller svært urolige for å bli utsatt for vold når de går ute alene på bostedet, ble om lag fordoblet fra 1983 til 1993.

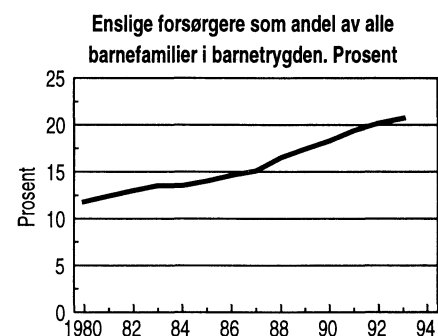
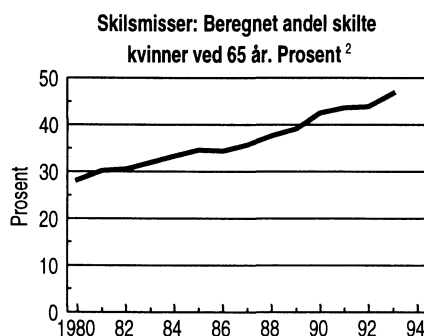
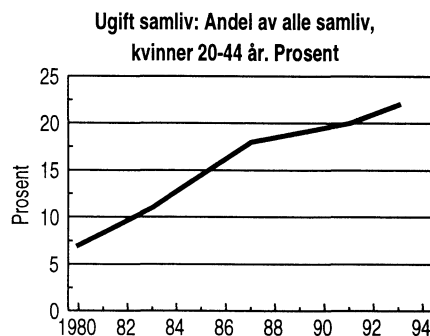
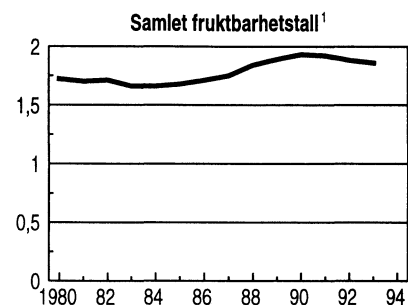
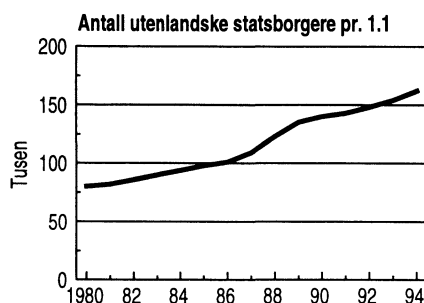
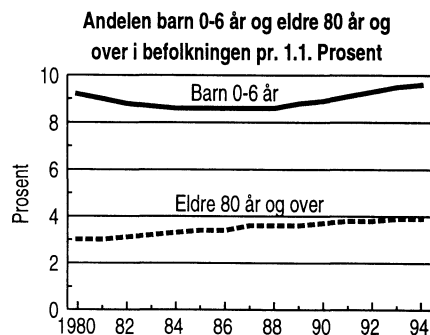
Det er et mangfoldig årsaksmønster bak kriminalitetsøkningen. Med økt materiell velstand følger flere verdifulle gjenstander å stjele. Det kan ha blitt lettere å begå en del lovbrudd, tidsnyttingsundersøkelser viser blant annet at vi tilbringer mindre tid i bolig og nærmiljø enn tidligere.

Vi har også nevnt at kriminalitet kan forstås som uttrykk for svekket sosial integrasjon. Kriminologen Nils Christie har påpekt at det mo-

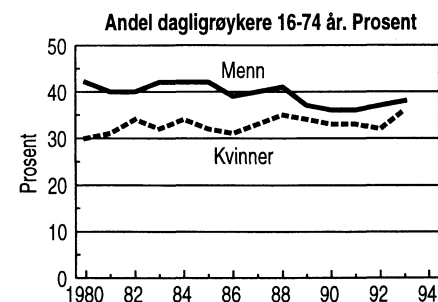
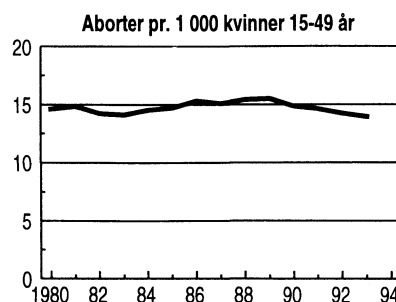
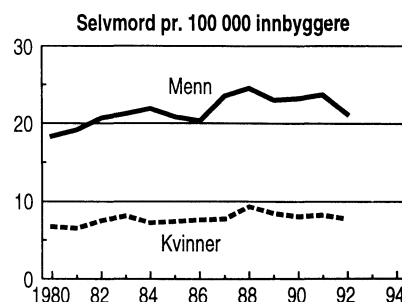
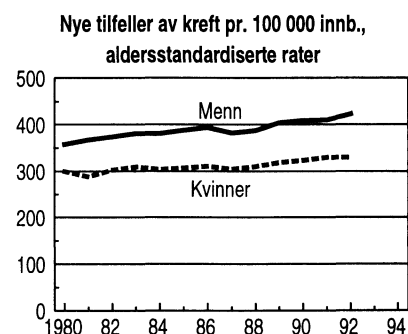
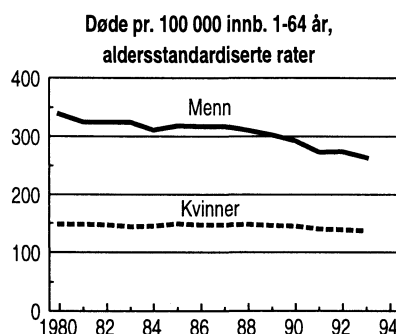
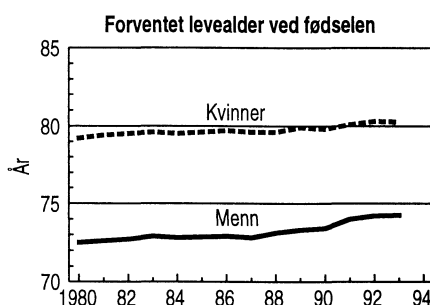
derne samfunnet i større grad enn det gamle innebærer et liv blant fremmede, et samfunn hvor andres styring i mindre grad virker. Kriminaliteten har vanskeligere betingelser i et samfunn der "alle kjenner alle", enn i våre dagers mer uoversiktlige samfunn.

1. Artikkelen er en revidering av tilsvarende artikkel i Samfunnsspeilet nr. 4/1993. Forfatterne arbeider i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår. Befolkningsutviklingen er kommentert av forskningssjef **Lars Østby**. Forsker **Randi Kjeldstad** har kommentert utviklingen på arbeidsmarkedet, mens prosjektleder **Arne Andersen** har skrevet kommentarene om kultur, inntekt og forbruk. Førstekonsulent **Anders Barstad** står for kapitlene om helse og omsorg. De øvrige kommentarer er gjennomgått og utarbeidet av prosjektleder **Kirsti Huserbråten**.

BEFOLKNING:

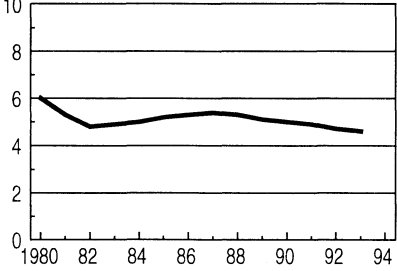

HELSE:

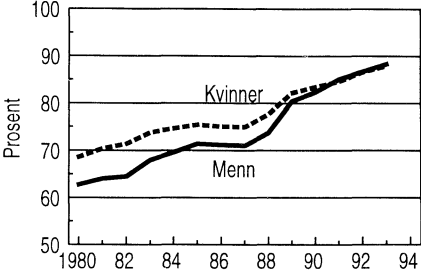

UTDANNING:

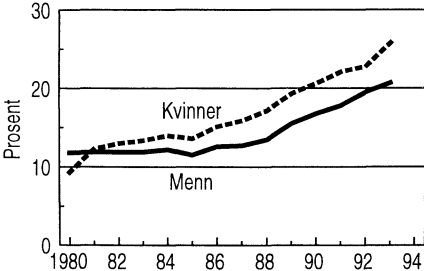
Alkoholforbruk: Liter ren alkohol pr. innbygger

Andel 16-18-åringer i videregående skole. Prosent

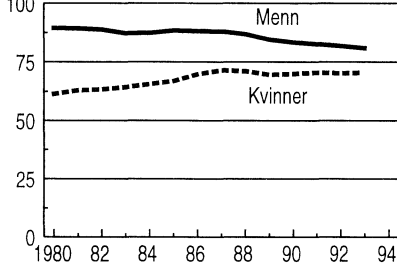

Andel 19-24-åringer ved universiteter og høyskoler. Prosent

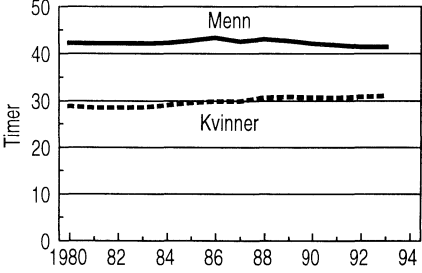

BEID:

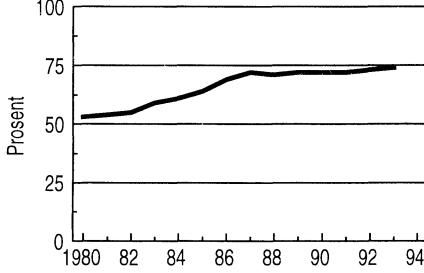
Andel 25-66 år som er sysselsatte. Prosent

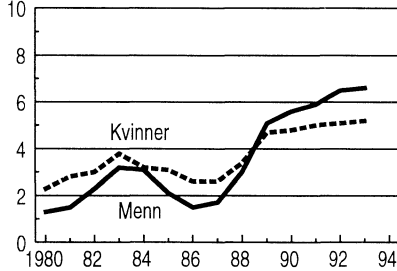
Arbeidstid pr. uke blant sysselsatte 25-66 år

Andel gifte/samboende kvinner med barn 0-6 år i arbeidsstyrken. Prosent

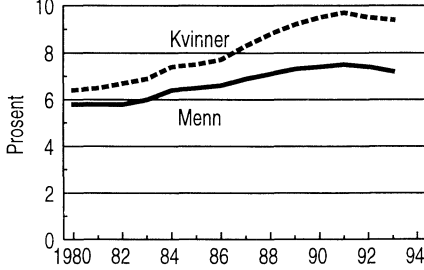
Arbeidssøkere uten arbeidsinntekt i prosent av arbeidsstyrken

Andel langtidsledige arbeidssøkere. Prosent

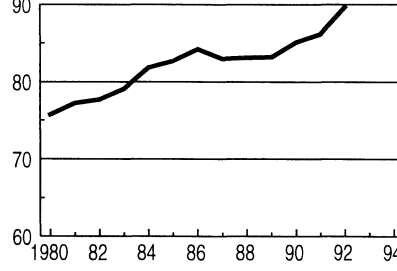

Andel uførepensjonister 16-66 år. Prosent

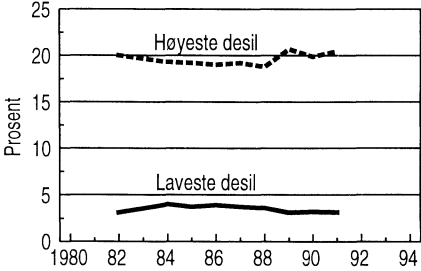

ITEKT OG FORBRUK:

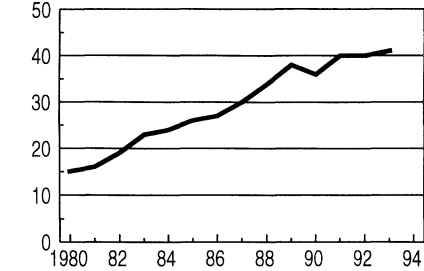
Disponibel inntekt pr. innbygger. 1992-kroner³

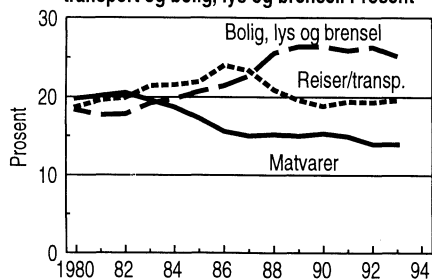
Disponibel husholdningsinntekt i laveste og høyeste desil. Prosent⁴

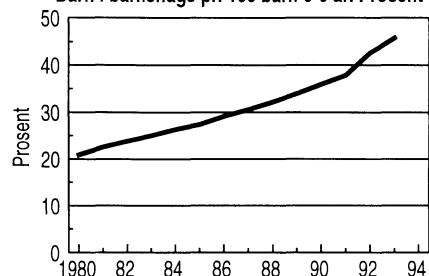
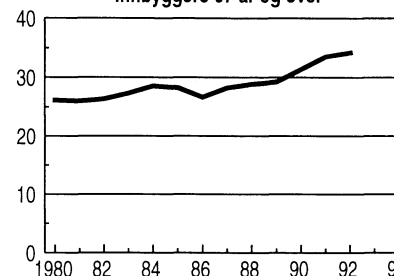
Sosialhjelp: Stønadstilfeller pr. 1 000 innb.

Andel av forbruksutgift til matvarer, reiser og transport og bolig, lys og brensel. Prosent

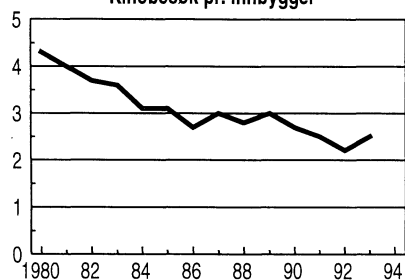

OMSORG:

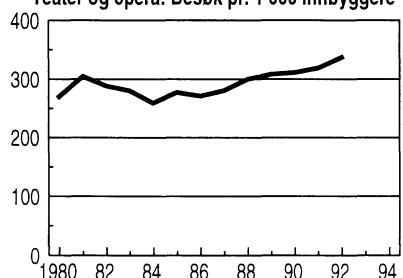
Barn i barnehage pr. 100 barn 0-6 år. Prosent⁵Hjemmetjenestene: Årsverk pr. 1 000 innbyggere 67 år og over⁶

KULTUR:

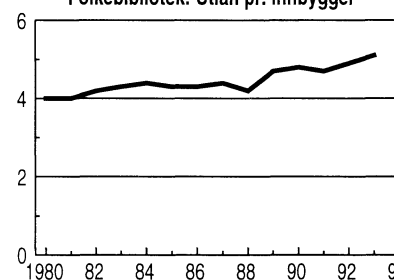
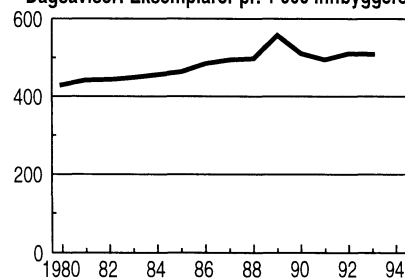
Kinobesøk pr. innbygger

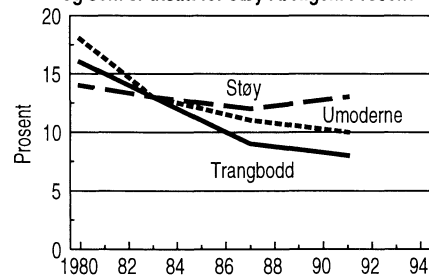
Teater og opera: Besøk pr. 1 000 innbyggere

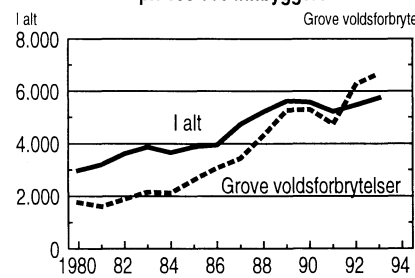
Folkebibliotek: Utlån pr. innbygger

Dagsaviser: Eksemplarer pr. 1 000 innbyggere⁷

BOLIG OG MILJØ:

Andel som bor trangt, som bor i umoderne bolig og som er utsatt for støy i boligen. Prosent⁸

KRIMINALITET:

Forbrytelser i alt og grove voldsforbrytelser pr. 100 000 innbyggere⁹

¹ Sum av ett-årige fruktbarhetsrater 15-44 år. Antall barn hver kvinne kommer til å føde under forutsetning av at fruktbarhetsmønsteret i perioden varer ved og at dødsfall ikke forekommer.

² Under forutsetning av at et kull gifte kvinner gjennomlever de aldersspesifikke skilsmisseratene dette året, og at dødsfall og gjengifte ikke forekommer.

³ Disponibel inntekt = inntekt fratrukket skatt og gjeldsrenter.

⁴ De tidelene av husholdningene med lavest og høyest inntekt.

⁵ Inkluderer barn i tilbud til 6-åringer i skolen fra og med 1992.

⁶ Brudd i tidsserien fra og med 1991. Fra og med 1991 registreres også andre hjemmetjenester enn hjemmehjelp og hjemmesykepleie.

⁷ Bare aviser som utkommer 6 dager i uka. Fra og med 1989 regnes Aftenpostens aftennummer som egen avis.

⁸ En person bor trangt hvis personen bor alene og disponerer ett rom eller personen tilhører en flerpersonshusholdning som disponerer mindre enn ett rom pr. person. En bolig er umoderne hvis den er uten bad eller WC, eller er kald eller fuktig.

⁹ Omfatter voldtekt, utuktig omgang med barn under 14 år, incest, grov legemsbeskadigelse, drap og grovt ran.